

Сутність правової культури

*Веселовська Наталія Олександрівна¹, Гіда Євген Олександрович²,
Стерліков Олександр Сергійович³*

Опубліковано	Секція	УДК
20.04.2023	Право	340.12

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo_17610109

Анотація. У статті досліджено сутність, структуру та суспільне значення правової культури як ключового чинника формування правової держави та забезпечення верховенства права. Розкрито взаємозв'язок між правосвідомістю, правовою діяльністю та правовою поведінкою, що разом формують якісний стан правового життя суспільства. Акцентовано, що правова культура не зводиться до знання законів, а охоплює систему цінностей, переконань, моделей поведінки й рівень інституційної практики, які визначають спроможність суспільства підтримувати легітимність влади та стабільність правопорядку. Показано, що високий рівень правової культури забезпечує ефективний захист прав і свобод, формує механізми суспільного контролю за державною владою та зміцнює довіру до судових і правоохоронних інституцій. Проаналізовано діалектичний зв'язок правової культури та правової держави: зріла культура є підґрунтям верховенства права, тоді як ефективні правові інститути стимулюють подальший її розвиток. Окрему увагу приділено викликам цифрової епохи, зокрема впливу соціальних мереж, інформаційних війн та фрагментарного засвоєння правових норм на формування сучасної правосвідомості. Наголошено на ролі юридичної освіти у формуванні професійної етики та ціннісної орієнтації майбутніх правників. Зроблено висновок, що розвиток правової культури є стратегічною умовою демократичного поступу України, оскільки забезпечує стійкість правової системи, протидіє корупції та авторитарним тенденціям і перетворює право на дієвий інструмент соціальної взаємодії.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, демократичне суспільство, правова держава суспільні цінності.

The essence of legal culture

Annotation. Legal culture is a significant sign of the development of society, a kind of marker of the effectiveness of the legal system and the civic maturity of the population. Therefore, it reflects not only knowledge of the laws, but also the internal acceptance of the rule of law, respect for justice, freedom and human dignity. Legal culture is not determined only by knowledge of the laws, it is a strategic priority of any democratic state. The article examines the essence, structure, and social significance of legal culture as a key factor in building a rule-of-law state and ensuring the supremacy of law. It reveals the interrelation between legal consciousness, legal activity, and legal behaviour,

¹ кандидат юридичних наук, доцент, декан юр. факультету ВНЗ "Національна академія управління", м.Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5321-9693>

² доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ

³ магістр права, викладач кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9234-261X>

which together determine the qualitative state of a society's legal life. It is emphasized that legal culture is not limited to knowledge of laws but encompasses a system of values, beliefs, behavioural models, and the level of institutional practice that shape a society's capacity to maintain the legitimacy of public authority and the stability of legal order. The study shows that a high level of legal culture ensures effective protection of rights and freedoms, forms mechanisms of public oversight over state power, and strengthens trust in judicial and law enforcement institutions. The dialectical connection between legal culture and the rule-of-law state is analysed: mature legal culture constitutes the foundation for the rule of law, while effective legal institutions stimulate its further development. Special attention is paid to the challenges of the digital era, including the impact of social networks, information warfare, and the fragmented perception of legal norms on the formation of contemporary legal consciousness. The role of legal education in shaping professional ethics and value-based orientation of future jurists is also highlighted. The article concludes that the development of legal culture is a strategic prerequisite for Ukraine's democratic progress, as it ensures the resilience of the legal system, counters corruption and authoritarian tendencies, and transforms law into an effective instrument of social interaction.

Keywords: legal culture, legal consciousness, democratic society, rule of law, social values.

Вступ

Постановка проблеми. Правова культура є вагомою ознакою розвитку суспільства, своєрідним маркером ефективності правової системи та громадянської зрілості населення. Відтак вона відображає не лише знання законів, але й внутрішнє прийняття верховенства права, повагу до справедливості, свободи та людської гідності. Правова культура не визначається лише знанням законів, це - стратегічний пріоритет будь-якої демократичної держави.

В умовах сьогодення, а саме стрімкої глобалізації, гібридної війни, інформаційних атак, небачених досі викликів роль правової культури набуває критичного значення, адже вона по суті виконує функції своєрідного соціального імунітету суспільства проти правового нігілізму, корупції та авторитаризму.

Високий рівень правової культури забезпечує легітимність державної влади та стабільність правопорядку у суспільстві, перетворюючи правові норми із примусових розпоряджень на загальноприйняті правила гри. Без глибокого розуміння і шанування права - від індивідуального до інституційного - цілком неможливими є ефективне функціонування правової держави, захист прав людини та досягнення соціального консенсусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова культура періодично розглядається українськими науковцями та викликає інтерес як у юристів-фахівців, так і у здобувачів вищої освіти.

Розглядаючи роль правової культури у формуванні правопорядку в сучасний період, Н. Атаманова та О. Дяченко зазначають [1], що правове виховання є ключовим чинником формування правової культури особистості, яка визначає рівень правопорядку в суспільстві та розкривають структуру правової культури та її зв'язок із професійною правовою культурою, наголошуючи на необхідності подолання правового нігілізму через зміцнення поваги до закону, правове виховання та утвердження принципу верховенства права.

Вітчизняні наукові підходи о розуміння і вивчення правової держави описує П. Вовк [2], пояснюючи, що ідея правової держави формувалася поступово разом із першими державами і суспільством, а в сучасному розумінні правова держава, - це система принципів та інститутів, які ґрунтуються на демократії, народному суверенітеті, верховенстві права, де держава та громадяни несуть взаємну відповідальність, а права і свободи людини реально забезпечуються юридичними способами.

Науковці показують, що навіть в умовах воєнного стану зберігається потреба у справедливості, правовій культурі та діалозі між владою та громадянами.

Результати

Отже розгляньмо структуру та вагомість правової культури з точки зору усталеної системи правових знань, переконань, навичок і моделей поведінки, котрі власне і визначають ставлення людини та суспільства до верховенства права.

Правова культура - це не сума знань законів або їх механічне дотримання; це системний, інтегративний феномен, котрий відображає якісний стан правового життя суспільства та особистості. Правова культура являє собою цілісну систему правових знань, переконань, навичок і моделей поведінки, котрі сукупно визначають ставлення людини чи окремих соціальних груп до права загалом, його створення, реалізації та функціонування. Правова культура є відображенням і водночас рушійною силою правового прогресу.

До сукупності її ознак належать:

- Правосвідомість, тобто уявлення про право, справедливість, обов'язок і відповідальність
- Правова діяльність, котра є результатом правотворчості, правозастосування та реалізації норм
- Правова поведінка, що демонструє реальне ставлення особи до вимог законодавства.

Слід також зауважити, що структура правової культури є багатокомпонентною та взаємопов'язаною та складається із таких елементів :

1) Правосвідомість - когнітивно-ціннісний блок, є найбільш глибинним внутрішнім елементом. Правосвідомість охоплює не лише правові знання (розуміння норм і принципів), але й правові почуття (ставлення до справедливості, законності, прав людини) та правові переконання (сформована внутрішня позиція щодо цінності права). Саме на рівні правосвідомості відбувається засвоєння правових цінностей, вона формує мотиваційне ядро правомірної поведінки. І важливо розрізняти буденну (емпіричну) та професійну (юридичну) правосвідомість. Зрілій правосвідомості властиві критичність, а також здатність оцінювати чинне право з позиції загальнолюдських цінностей і принципів верховенства права.

2) Правова діяльність - функціонально-організаційний блок, є об'єктивованим правовим елементом, що охоплює всю діяльність, пов'язану з правом, включно зі правотворчістю (створенням норм), правозастосуванням (робота суддів, поліції, адміністративних органів) та реалізацію норм (фактичне використання прав і виконання обов'язків громадянами). Функціональна якість правової діяльності є показником ефективності правової системи. Наприклад, прозорість правотворчого процесу, неупередженість судочинства, та ефективність роботи правоохоронних органів є прямими проявами високої правової культури. Надзвичайно важливим показником у цьому блоці є рівень професійної правової культури юристів, оскільки він безпосередньо впливає на якість надаваних юридичних послуг та забезпечення прав.

3) Правова поведінка - регулятивний блок, є зовнішнім обсервованим елементом, котрий демонструє реальне ставлення особи до вимог законодавства. Вона може бути правомірною (відповідність закону) або соціально-нейтральною (дії, що не регулюються правом, але можуть мати правові наслідки). Ключовим показником високої правової культури є звична правомірна добровільна поведінка, що ґрунтується не на страху перед покаранням, а на внутрішньому переконанні як необхідності дотримуватися закону і це явище має назву легізм (позитивне ставлення до закону) та соціальна відповідальність. Масштаб правопорушень (зокрема корупції та побутового нігілізму) є прямим показником низького рівня правової культури.

Правова культура виконує також низку критично важливих функцій у сучасному суспільстві:

- Пізнавально-інформаційна, яка забезпечує накопичення, збереження та передачу правових знань і досвіду від покоління до покоління.
- Регулятивна, яка встановлює певні стандарти та моделі правомірної поведінки, сприяючи впорядкуванню суспільних відносин.
- Ціннісно-нормативна (аксіологічна), яка формує повагу до права, його принципів (справедливості, свободи, рівності) та механізмів їх захисту, виступаючи критерієм оцінки чинного законодавства.
- Прогностична, яка дозволяє оцінювати перспективу розвитку правової системи та передбачити можливі правові конфлікти.

Існує діалектичний зв'язок між правовою культурою та ідеалом правової держави. Діалектичний зв'язок між правовою культурою та ідеалом правової держави полягає у їхній взаємообумовленості та взаємопроникненні, де один феномен виступає умовою існування і рушійною силою розвитку іншого. Правова держава як ідеальна модель політичної організації, заснована на принципі верховенства права не може бути механічно створена лише законодавчим актом, вона є продуктом і вираженням зрілої правової культури суспільства.

Високий рівень правової культури - глибока інтерналізація (засвоєння) цінностей права, повага до закону не з примусу, а через глибоке внутрішнє переконання, а також активна правова позиція громадян забезпечує легітимність і функціональну стійкість правової держави. Без цієї внутрішньої підтримки правова держава залишається формальною конструкцією, де закони ігноруються або використовуються владними елітами на власний розсуд, а правовий нігілізм руйнує сам принцип рівності перед законом.

Водночас саме правова держава є стимулом і каталізатором для подальшого розвитку правової культури, забезпечуючи реальний захист прав і свобод, створюючи ефективну та незалежну судову систему, гарантуючи прозорість правотворчого процесу, держава культивує довіру громадян до права як соціального регулятора. Ця довіра, своєю чергою, перетворює правову поведінку з вимушеної на добровільну та свідому, таким чином якісні зміни в державно-правовій організації (наприклад, судова реформа, боротьба з корупцією) сприяють підвищенню правової культури суспільства, внаслідок чого симетрично посилюються вимоги до держави як сформоване очікування щодо всеосяжного дотримання принципів верховенства права. Така спіраль взаємодії є сутністю діалектики - держава формує культуру, котра згодом контролює і вдосконалює державу.

Правова держава не може бути збудована без високої правової культури населення та еліт, оскільки вона забезпечує:

1) Верховенство права. Правова культура гарантує, що не лише громадяни, а й державні органи поважають закон і діють в межах своїх повноважень. Продовжуючи думку щодо ролі правової культури в забезпеченні верховенства права, слід зазначити, що правова культура виступає як механізм самообмеження для державної влади, трансформуючи її ставлення до закону з інструменту управління на ціннісний імператив. Коли йдеться про верховенство права (Rule of Law), ключовою є концепція конституційного патріотизму та професійної етики серед посадових осіб.

Висока правова культура серед чиновників, суддів та правоохоронців означає їхнє внутрішнє переконання у незмінності закону навіть тоді, коли це суперечить політичній чи особистій доцільності, що забезпечує захист від довільного застосування повноважень, запобігає перетворенню дискреційних норм на інструмент корупції чи політичного тиску, і, як наслідок, гарантує передбачуваність правової системи для громадян.

Крім того правова культура суспільства виконує контрольну-обмежувальну функцію щодо держави через механізми правової активності громадян. Суспільство з високою

правовою культурою не просто пасивно очікує дотримання закону владою, воно активно вимагає його дотримання, використовуючи конституційні механізми (судовий захист, звернення, громадський контроль), і культура формує потужну суспільну санкцію проти будь-яких проявів правового нігілізму з боку державних органів. Зокрема завдяки такому соціальному тиску інститути верховенства права, такі як незалежний суд чи антикорупційні органи, набувають справжньої стійкості та незалежності від тимчасових політичних впливів.

2) Забезпечення прав і свобод, адже тільки висока культура зумовлює активне використання громадянами своїх прав (правова активність) та ефективний захист їх від зловживань. Забезпечення прав і свобод громадян є прямим наслідком високого рівня правової культури, оскільки вона є інструментом перетворення формальних конституційних гарантій на реальні соціальні практики. Зріла правова культура сприяє формуванню ціннісно-мотиваційної готовності до самозахисту та правотворчої участі. Це

явище виходить за межі елементарного знання про наявність прав; йдеться про усвідомлення особистої гідності як невід'ємного джерела права, адже така культура унеможлиблює патерналістичне очікування, що держава «подарує» або «захистить» права; натомість вона стимулює активне витребування прав, що в науці означено як правова ініціатива та юридична компетентність, і тільки така активна позиція громадян здатна протистояти правовому свавіллю та бюрократичному нехтуванню правами.

З іншого боку висока правова культура формує суспільний запит на ефективні та доступні механізми захисту включно з належним процесуальним оформленням захисту, що не дозволяє державі спрощувати чи ігнорувати гарантії справедливого суду (due process).

Громадяни з високою культурою здатні диференціювати законні та незаконні дії державних органів і, що критично важливо, вимагати відповідальності, за зловживання, посилюючи тим самим функціональну ефективність інститутів омбудсмена, прокуратури та Конституційного Суду. Таким чином культура стає зовнішнім аудитором правозахисної системи, забезпечуючи не лише декларування прав державою, а ще й спроможність їх захисту.

Зрештою правова культура є ключем до формування суспільства, що вміє вирішувати конфлікт правовим шляхом, і активне використання прав не обмежується індивідуальними позовами, воно включає здатність до правового діалогу, медіації та консенсусу на основі юридичних норм, а не сили. Високий рівень культури забезпечує політичну толерантність та повагу до прав меншин та опонентів, що є критерієм якості демократії. В умовах високої культури індивідуальне право на свободу слова, зборів чи об'єднання усвідомлюється як баланс із правами інших, що мінімізує ризик переростання правової активності у правовий екстремізм чи анархію, що формує сталий правопорядок, у якому захист прав не є привілеєм, а нормативною константою.

3) Легітимність, адже правова культура сприяє суспільній довірі до правових інституцій (суду, поліції, прокуратури), що є основою їхньої легітимності. Легітимність правових інституцій, на відміну від їх формальної законності (легальності) є якісним показником, що відображає суспільне визнання їхньої влади як справедливої, належної та обов'язкової, тож правова культура відіграє критичну роль у цьому процесі, слугуючи ментальним фільтром, через який суспільство оцінює діяльність суду, поліції та прокуратури.

Якщо в культурі глибоко вкорінене переконання у верховенстві етичних принципів над довільною владою, то довіра формується лише за умови, що ці інститути демонструють процедурну справедливість (належний процес) та неупередженість рішень, і відсутність цих якостей, навіть за умови формального дотримання закону, призводить до кризи легітимності, коли громадянське суспільство, не довіряючи внутрішнім механізмам, шукає захисту поза ними або вдається до правового саботажу.

Правова культура також забезпечує стабільність легітимності у часі. Так, легітимність державних інститутів не може бути «встановлена» одноразово, вона є динамічним капіталом, котрий необхідно регулярно поповнювати відповідно до очікувань суспільства. Серед іншого висока правова культура виховує у громадян здатність до раціональної критики та вимог підзвітності органів державної влади, що створює механізм зворотного зв'язку, де негативний досвід взаємодії з певними інституціями (наприклад, корумпований суддя чи неправомірною дія поліцейського) не сприймається як норма, а викликає соціальну реакцію, спрямовану на саногенну функцію (оздоровлення) системи. Таким чином, культура запобігає системному розкладу правопорядку, вимагаючи постійного самовдосконалення держструктур.

Зрештою вплив правової культури на легітимність проявляється у формуванні символічного капіталу права. Легітимність інститутів влади живиться не лише їхньою ефективністю, але й авторитетом та повагою до символів правосуддя, і висока правова культура наділяє ці символи (мантія судді, присяга, державна печатка) сакральним значенням, перетворюючи їх на відображення загальноприйнятих ідеалів справедливості. Коли правова культура знижується, ці символи десакралізуються (втрачають своє сакральне значення), перетворюючись на порожні формальності, а державні інституції трактують виключно як примусовий апарат. Отже, відновлення легітимності вимагає не лише змін у законодавстві, передусім має відбутися ренесанс (відновлення) цінності правових символів у колективній свідомості суспільства.

Щодо чинників формування правової культури, варто зауважити, що рівень правової культури залежить від якості освіти, правового виховання, рівня довіри до судової системи, прозорості діяльності державних органів, а також від соціальних мереж, які нині формують масову правову свідомість.

Рівні правової культури є мультифакторною величиною, тому формування чинників залежить від якості освіти, правового виховання, рівня довіри до судової системи, прозорості діяльності державних органів, а також від соціальних мереж, які нині формують масову правову свідомість. Аналітична юриспруденція свідчить, що найбільший вплив має інституційна культура - реальна практика функціонування правових інститутів. Громадянин не сприйматиме принцип верховенства права, якщо кожного дня спостерігає його порушення з боку правозастосовних органів і таким чином якість правотворчої еліти та функціональна ефективність механізмів притягнення до відповідальності є більш значущими ніж формальна наявність законів. Низька правова культура відома як правовий нігілізм чи інфантилізм нерідко є реакцією на системну корупцію та девальвацію права як соціальної цінності.

Особливого наукового осмислення заслуговує вплив цифрового простору на формування правосвідомості, адже соціальні мережі та засоби масової інформації істотно трансформують механізми соціалізації та способи передавання (трансляції) правових норм, часто-густо надаючи їм емпіричного характеру та зводючи складні юридичні питання до спрощених, емоційно маркованих (експресивних) наративів., що створює загрозу «кліпової» правосвідомості, коли право сприймається фрагментарно, без розуміння системності та ціннісного підґрунтя.

Правова культура в умовах цифрової ери вимагає розвитку критичного правового мислення здатності верифікувати правову інформацію, відрізнити юридичний факт від fake news та усвідомлювати правові наслідки онлайн-поведінки, зважаючи на кіберзлочини та захист персональних даних. Продуктивна відповідь держави на ці виклики полягає у формуванні цифрової правової грамотності як необхідної складової контексту загальної культури.

В Україні ключову роль у розвитку правової культури відіграють заклади вищої освіти, зокрема юридичні факультети, які формують не лише професійні компетентності, а й

етичну позицію майбутніх правознавців. Юридична освіта має перейти від суто догматичного вивчення норм до ціннісно-орієнтованого підходу, акцентуючи увагу на філософії права, правовій етиці та засадах прав людини, що необхідно для протидії професійному цинізму та відтворення патерналістських чи корупційних моделей поведінки в правозастосовній практиці.

Місія вищих навчальних закладів юридичного профілю полягає у вихованні не просто виконавців закону, а у формуванні спільноти агентів правової культури, правознавців, котрі є носіями ідей верховенства права, уособленням професійної відповідальності та суспільної добросовісності, адже саме ці критерії є основоположними, фундаментальними для становлення сильної правової держави.

Сучасні тенденції та виклики у сфері правової культури детерміновані глобалізацією, прискореною цифровізацією та системними кризами довіри до інститутів влади, що вимагає переосмислення традиційних підходів до формування правосвідомості.

У XXI столітті правова культура зазнала істотних змін.

По-перше, цифровізація права з одного боку дає нові, розширені можливості для доступу до інформації, але водночас суттєво підвищує ризики маніпуляцій і спотворення змісту норм.

По-друге, інформаційні війни та фейки впливають на формування викривленої правосвідомості.

По-третє, зниження довіри до інституцій державної влади зумовлює необхідність зміцнення етичних засад для фахівців юридичного профілю, а сучасна правова культура перебуває в стані стрімкої еволюційної трансформації, зумовленої конвергенцією (наближенням) технологічної революції та глобалізаційних процесів.

Сукупність усіх вищезначених явищ вимагає глибокого наукового переосмислення сутності, вагомості та функцій правової культури, і ці зміни полягають, насамперед, у видозміні джерел формування правосвідомості, де традиційні соціальні інститути (школа, сім'я, державні ЗМІ) витісняються децентралізованими цифровими платформами та соціальними мережами, що призводить до появи феномену «кліпової» або фрагментарної правосвідомості, яка характеризується швидким, емоційно насиченим, але поверховим засвоєнням правових норм і принципів, часто поза контекстом їхнього ціннісного та системного підґрунтя. Правові норми та прецеденти, включаючи міжнародне право, тепер поширюються та інтерпретуються з безпрецедентною швидкістю, вимагаючи від громадян не лише знання законів, а й цифрової правової грамотності для критичного аналізу інформації та розпізнавання маніпуляцій.

Крім того, суттєві зміни відбуваються на інституційному рівні правової культури. Поява кіберправа, регулювання штучного інтелекту та блокчейн-технологій створює нові окремі галузі правової діяльності, які вимагають професійних міждисциплінарних компетентностей та високої адаптивності. Водночас глобалізація посилює взаємопроникнення національних правових систем та міжнародних стандартів (зокрема, у сфері прав людини та антикорупційного законодавства), що стимулює формування глобальної правової культури. Разом із тим цей процес супроводжується зростанням правового партикуляризму (наприклад, у формі кіберсуверенітету) та поляризацією певних суспільних груп, коли недовіра до національних судових систем нерідко призводить до пошуку справедливості у міжнародних юрисдикціях або, навпаки, до поглиблення правового нігілізму на тлі відчуття несправедливості та безкарності.

Висновки

Правова культура є базовою умовою становлення правової держави та розвитку громадянського суспільства і її формування потребує системного підходу, що поєднує правову освіту, етичні стандарти професії, інформаційну грамотність і суспільну

відповідальність. Тільки за таких умов право стає не лише системою норм, а й способом мислення та поведінки вільної людини.

Таким чином, сутність та вагомість правової культури в сучасному суспільстві виходить за межі суто правових знань і поглинає сферу колективних цінностей та інституційної практики. Вона є діалектичною єдністю трьох ключових елементів: правосвідомості (як внутрішнього прийняття цінностей), правової діяльності (як ефективної реалізації норм) та правомірної поведінки (як добровільної законослухняності). Культура виступає критичним чинником легітимності правових інститутів, забезпечуючи суспільну довіру до суду та прокуратури, і є єдиною надійною гарантією реалізації принципу верховенства права, стримуючи свавілля державної влади. В умовах цифрової трансформації вона також набуває нових вимірів, вимагаючи розвитку критичного мислення для протидії правовому нігілізму та маніпуляціям у соціальних мережах.

Стратегічною метою розвитку правової культури є досягнення такого функціонального рівня суспільства, у якому правова активність громадян є нормою, а професійна етика юристів - безкомпромісним еталонним стандартом, що створює соціальний імунітет проти авторитаризму та корупції, перетворюючи формальні права на невід'ємні соціальні блага. Отже, інвестування у правову культуру, особливо через ціннісно-орієнтовану юридичну освіту, є фундаментальною передумовою для сталого демократичного розвитку та утвердження України як повноцінної правової європейської держави.

Список використаних джерел:

1. Атаманова Н.В., Дяченко О.В. Правова культура та її роль у формуванні правопорядку сучасної української держави. Нове українське право. №1, 2022. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.12>
2. Вовк П. Правова держава: вітчизняні наукові підходи до змісту поняття. ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК, 2020/1. МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ. С. 19-23. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1531>
3. Книгницький М.М. Особливості правової культури та правозастосування. Держава та регіони. Серія: Право, 2022 р., № 2 (66). С. 216-220. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.35>
4. Зубчевська С. Правова культура як запорука формування правової відповідальності молоді. № 1(52) (2022): Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки. DOI: <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2022.1.3>